

AUTOCEENZURA: O PERSPECTIVĂ MAI PUȚIN DISCUTATĂ

DAN S. STOICA*

1. Ce înțelegem prin autocenzură?

Se vorbește despre autocenzură și se scrie despre autocenzură. Abordările cercetătorilor români – chiar când nu sunt în mod explicit ancorate într-o anumită perioadă – sunt din perspectiva autocenzurii din vremea comunismului. Această stare de lucruri este normală: multă lume este încă marcată și apăsată de cele trăite în acea perioadă și, în plus, exemplele de la care pleacă studiile în cauză au ceva de anecdotă, de poveste măcar interesantă dacă nu chiar nostimă. Este precum derularea vestitelor povești din armată, de pe vremea când se făcea armată: cât dura stagiul militar, tânărul detesta fiecare moment, dar după aceea pățaniile din armată deveneau subiectele predilecte ale poveștilor din întâlnirile cu prietenii. Țin minte, de exemplu, cum se întreceau în amintiri spuse cu umor cei prezenți la lansarea *Indexului* revistei „Alma Mater – Dialog”, apogeul fiind momentul când profesorul Alexandru Călinescu a dezvăluit modul în care a reușit să treacă de cenzură celebrul număr al revistei care avea pe prima pagină o reproducere a picturii lui Dan Hatmanu în care Ștefan cel Mare scoate mâna dintr-un tablou pentru a ciocni un pahar de vin cu Ceaușescu (numărul a fost retras rapid de la distribuție). Era vremea când trebuia să dovedești Cenzurii că autocenzura ta, ca redacție, funcționează în spiritul vremii.

2. O schimbare de unghi

Am însă credința că o discuție despre autocenzură ca modalitate de adecvare a inițiatorului unui discurs poate fi de interes, deși acest unghi de abordare nu promite mai nimic senzațional. Adecvarea este, am mai spus-o, principiul de aur al comunicării. „Adecvare la ce?” am fost întrebat cândva, de colegi de breaslă. E ca și cum l-ai întreba pe un pușcaș marin din armata SUA „Adapt to what?” (La ce să

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

te adaptezi?) când află că deviza acestei celebre arme este „Adapt and survive!” (Adaptează-te și supraviețuiește!). Deci, adecvare la ce? Adecvare la tot: la elementele contractului de comunicare (la enunțiator, la destinatar – plus la părerea fiecăruia despre celălalt – , la temă – plus poziția celor doi cu privire la aceasta – , la canal, la momentul istoric), la context, la istoria comună a enunțiatorului cu destinatarul discursului și, mai ales, la intenția de comunicare ce-l animă pe inițiatorul instanței discursive. Pornind de aici, o discuție despre ce se cuvine și ce nu se cuvine făcut și despre ce se cuvine și ce nu se cuvine spus/scris și despre cum, unde, când sau cui se cuvine sau nu să i se spună/scrie ceva ar putea fi de interes. Este o tematică pe care nu o poate ocoli nici un specialist în comunicare și pe care s-ar cuveni s-o aibă mereu în atenție, în general, fiecare individ, dar mai ales cei care profesază utilizând o formă sau alta de discurs public. Pe de altă parte, discuția pe marginea ideii de autocenzură poate presupune o abordare pe două direcții: cea a eficienței discursive și cea a eticii în comunicare. De la „dai, dai” la „dă-mi” avem doar distanța indusă de progresul competențelor lingvistice ale micuțului proaspăt venit pe lume, dar de la „dă-mi” la „te rog să-mi dai” avem distanța indusă de dezvoltarea competențelor sociale. Mai apoi, copilul va ajunge să afle cui îi poate spune „te rog să-mi dai” și cui va trebui să-i spună „vă rog să-mi dați”, după care va ajunge la vârsta la care va ști să aleagă cu multă siguranță și extrem de repede între „vă rog să-mi dați”, „te rog să-mi dai”, „dă-mi” – chiar cu varianta „dai, dai”, pentru a se alina, dacă îi permite contextul social – și până la a smulge direct obiectul din mâna celui alt, fără să spună nimic. Individul învață toată viața. O vorbă spune că învățăm să vorbim până la trei ani și apoi, tot restul vieții, învățăm să tăcem¹. În general, cam despre asta este vorba aici. „În general” doar, pentru că, atunci când învățăm să vorbim, aflăm și ce cuvinte să folosim pentru a ne rezolva nevoile de relaționare cu ceilalți, dar și cum să formulăm expresia dorințelor și nevoilor noastre, în funcție de situație și de context. Acest „cum” va rămâne preocuparea noastră permanentă, după ce va fi fost a celor care ne-au format. Numai fiind atenți la „cum”, reușim să ne încadrăm social acolo unde alegem să ajungem². Ca să nu rămână cele spuse ca o soluție certă sau ca o rețetă,

¹ Mi-a reținut atenția, pe această temă, o frază rostită de E.S. DI Luca Niculescu, ambasadorul României în Franța, cu ocazia unei dezbateri care a avut loc recent la Târgul de Carte de la Paris: „În calitate de jurnalist, înveți să vorbești, în calitate de ambasador, înveți și când să taci” (http://adevarul.ro/-cultura/carti/luca-niculescu-ambasadorul-romaniei-franta-In-calitate-jurnalist-inveti-vorbesti-calitate-ambasador-inveti-taci-1_58dc167b5ab6550cb8cc63fd/index.html). Autocenzura ca bună creștere sau ca manifestare a adecvării în comunicare!

² Un precept din educația britanică sună cam așa: „Being right does not allow the sacrifice of the form” (adică faptul că ai dreptate nu-ți permite să sacrifici forma în care te exprimi). Acest precept educațional deschide și o discuție pe tema adevărului, dar ar fi prea mult pentru demersul de față. Aș reține, totuși, doar o replică a unui personaj dintr-un serial englezesc: „There is too much truth in any relationship” (Este prea mult adevăr în fiecare relație), care conține o filosofie întregă despre cât se cuvine să spui din tot ceea ce crezi că e adevărat.

aș mai adăuga și importanța lui „când”. Modul de concretizare a variabilelor semnalate mai sus este ceea ce ne face să fim percepuți ca „având cei șapte ani de-acasă” (sau nu), să trecem drept persoane bine educate (sau nu) sau, în termenii lui Erving Goffman (1974), ceea ce ne servește pentru a ne proteja fața ori, dimpotrivă, ceea ce ne poate face să ne primejduim fața în interacțiunile sociale sau să o primejduim pe a celor din jurul nostru.

De remarcat este că toată discuția angajată pe coordonatele aici sugerate are, de fapt, în vedere chestiuni marcate cultural. De altfel, comunicarea este întotdeauna în legătură cu un model cultural. Or, asta înseamnă că trebuie atenție la separarea universalilor de specificități și trebuie grijă în folosirea generalizărilor. Chiar și acea expresie de mai sus – „cei șapte ani de-acasă” – trebuie acceptată în limitările impuse de dinamica realităților, dar mai ales de diferențele culturale existente în ceea ce privește etapizarea evoluției individului de la copil la adult. În culturile de tip european (deci, nici în cultura română) nu mai este vorba despre șapte ani pe care copilul îi are de petrecut doar în sânul familiei. „Instituționalizarea” începe de la vârste mult mai fragede, dar expresia este încă valabilă și are sens, referindu-se la perioada de la începutul vieții când copilul se formează doar acasă, sub îndrumarea exclusivă a familiei, deprinzând în principal regulile sociale de interacțiune. Familia va continua să joace un rol important în formarea copilului, dar o va face în cooperare cu alte instituții, singura perioadă în care ea are exclusivitate fiind cea care, pe vremuri, dura șapte ani. Ceea ce merge pentru *a spune*, este valabil și pentru *a face*. Codul manierelor elegante, așa cum circula și pe la noi, înainte de război – am văzut, de curând, o variantă a acestui cod într-o compilație aparținând lui Păstorel Teodoreanu – nu este decât o listă de comportamente acceptate de (înalta) societate: cine salută primul, cine și cui îi întinde mâna, cum nu vei bea niciodată vin cât ai încă gura plină cu mâncare sau de ce nu trebuie să bei din pahar înainte de a-ți fi șters buzele. Societatea educată a Europei avea coduri de bună purtare și ne putem imagina în ce măsură toate preceptele din cod erau transculturale: toată „lumea bună” se comporta ca în saloanele pariziene, iar în saloanele pariziene erau reproduse – chiar și doar în parte – obiceiuri din saloanele aristocrației britanice, poate din cauza unei nostalgii pentru defuncta lor aristocrație. S-au păstrat și specificități culturale în educație. Ne putem doar imagina, de pildă, stupoarea Profesorului Stelian Dumistrăcel, aflat pentru a nu știu câta oară la o universitate din Germania, când gazda lui – profesor la acea universitate și care-l cunoștea bine pe invitatul lor – i-a șoptit discret, chiar în timpul recepției de bun-venit, că la ei s-a dat o lege care le interzice să mai tragă vânturi în public. În educația de la noi, după ce copilul a trecut de doi ani, nici nu se mai discută despre tras vânturi în public: e o chestiune rezolvată pe viață. În societatea germană a secolului al XX-lea, eliminarea tensiunilor intestinale preleva, se pare, dinaintea evitării unor situații cumva jenante, dar asta era deja de domeniul trecutului la vremea acelei vizite a distinsului nostru Profesor acolo. Simpla aplicare a tiparului educațional din cultura noastră ducea (și duce și astăzi) la același rezultat pentru care nemții au avut nevoie de o lege nouă. Vorbim,

deci, despre ceea ce se cuvine să faci și despre ceea ce nu se cuvine să faci. Chestiunea diferențelor dintre culturi aduce cu sine și nevoia de a discuta despre maniere – mai mult sau mai puțin bine alese – de a asigura medierea interculturală. Am fost mirați, cu ani în urmă, când americanii au lansat moda de a nu face referiri directe și clare la sărbători religioase care nu sunt decât ale majorității (creștine). Așa s-a ajuns de a fost înlocuită urarea tradițională de Crăciun (Merry Christmas) cu o urare neutră (Season greetings) menită să evite iritarea celor aparținând unor confesiuni care nu recunosc istoria biblică și, deci, nu cred în nașterea Domnului. De la această primă manifestare a corectitudinii politice prin autocenzură s-a ajuns la ceea ce putem numi azi o cursă a autodepășirii în autocenzură, cursă în care este angajată orice majoritate pentru a evita să irite minoritățile. De curând, s-a produs și în Marea Britanie o încercare de acest fel, dar exagerările au fost atât de aspru criticate din toate părțile, încât inițiatorii aceluia act de autocenzură întru corectitudine politică au renunțat la a-l mai face³.

3. Despre adecvare

Am mai scris despre adecvare. Reiau aici câteva chestiuni pe care le consider majore în discuțiile pe această temă. Plec de la asumția că adecvarea este principiul de bază în comunicare. Pornind de la acest principiu, s-ar putea formula și singura regulă care rezistă în practica comunicării și aceasta ar suna astfel: „Fii adecvat!”.

Ce înseamnă să fii adecvat? Înseamnă – așa cum am spus mai sus – să te potrivești cu situația de comunicare, cu destinatarul discursului pe care-l construiești, cu momentul, cu locul, cu alte elemente de context, cu mediul social-cultural în care alegi (sau în care ești nevoit) să inițiezi discursul, dar cel mai important este să fii în acord – în cea mai mare măsură posibil – cu așteptările celuilalt, ale interlocutorului (pe care l-am numit mai sus „destinatar”, tocmai pentru a marca faptul că inițiatorul instanței de comunicare îi destinează discursul, altfel spus, îl are în minte și-l „țintește” cu un discurs potrivit pentru a produce efectul dorit). Adecvarea se sprijină pe capacitatea inițiatorului de a anticipa reacția

³ Sărbătorile pascale sunt de neconceput în Marea Britanie fără „vânătoarea ouălor” de ciocolată, pe care copiii sunt îndemnați să le găsească după ce adulții le ascund. Anul acesta a venit însă cu o veste total neplăcută. Cadbury, un sponsor al „vânătorii” în colaborare cu National Trust, a decis să elimine orice referire la această sărbătoare religioasă. Pe site-ul campaniei, cei mici erau încurajați să participe la „vânătoarea de ouă”, fără referire la numele sărbătorii. Decizia a fost aspru criticată, inclusiv de Biserica Anglicană și de Guvern, relatează presa britanică. „E complet ridicol”, a reacționat premierul Theresa May, fiică de pastor. Arhiepiscopul din York, al doilea ca importanță în ierarhia Bisericii Anglicane, a reacționat și mai dur, acuzând organizatorii „vânătorii de ouă” că „scuipă pe mormântul” fondatorului companiei. Cadbury și-a explicat decizia prin faptul că vrea să dedice această zi „persoanelor de toate confesiunile, inclusiv celor care nu sărbătoresc” Paștele. În cele din urmă, organizatorii campaniei au adăugat mențiunea „de Paște” (http://adevarul.ro/international/europa/scandal-marea-britanie-legat-vanatoarea-oualor-paste-1_58e4faff5ab6550cb8fd46af/index.html).

la discurs a destinatarului vizat, fără a scoate din discuție propria-i intenție de comunicare. O remarcă trebuie făcută: adecvarea în comunicare se manifestă simultan pe multe paliere, dar nu se manifestă uniform pe toate acele paliere. Îi revine inițiatorului unei instanțe de comunicare să realizeze echilibre în interiorul acestui mix de adecvare. Îl vom surprinde pe vorbitor renunțând la a-și adecva forma de expresie pentru a obține efectul de surpriză și, astfel, a rămâne perfect adecvat prin raport la intenția urmărită prin discurs. Acesta este doar un exemplu. Am putea să ne gândim și la alte situații care să stea drept model. Într-o primă abordare, se susține că, în oferirea de servicii către populație, membrii unor profesii – medici, farmaciști, juriști, bancheri – sunt puși în situația de a traduce din limbajul endogen (al științei fiecăruia dintre ei) în limbaj exogen (limbaj înțeles de nespecialiști cu o formație medie și peste medie) (pe această temă, vezi și Dumistrăcel *et al.* 2015). Spun „într-o primă abordare” pentru că nu rareori specialiștii din domenii ca cele evocate mai sus simt nevoia să-și revendice un anumit statut în raport cu cei cărora le oferă servicii și păstrează în expresie limbajul endogen: asta impresionează și creează în destinatarul discursului senzația că știe prea puțin pentru a putea formula păreri cu privire la specialistul din fața lui. Avem aici un exemplu de sacrificare a adecvării pe palierul clarității în exprimare, în favoarea adecvării, din nou, la scopul urmărit prin intervenția discursivă. Lucrurile funcționează în aceeași manieră în care le explică Paul Grice (1989: 22–40) când vorbește despre maximele conversaționale și nu uită să precizeze că vreuna dintre ele poate ajunge să fie sacrificată în favoarea alteia⁴.

Luând pe rând în discuție reperele la care se cuvine să se raporteze inițiatorul unei instanțe de comunicare, vom constata importanța tuturor acestor repere, dar și importanța fiecăruia în parte.

„Să nu vorbești de funie în casa spânzuratului” sună un îndemn venit din înțelepciunea populară. O bună metaforă pentru a reține atenția asupra faptului că locul ales pentru a iniția un discurs contează, fie ca potrivit, fie ca nepotrivit, după cum este de mare importanță istoria personajelor implicate în instanța de comunicare. Putem face aprecieri cu privire la calitatea unei frânghii, dacă suntem pe puntea unui iaht și ni se prezintă sistemul de atașare a pânzelor, dar nu se cuvine să facem astfel de aprecieri cu privire la frânghia proaspăt dezlegată din jurul gâtului unui sinucigaș atunci coborât din grindă. Competențele sociale ale enunțiatorului îi pot sta drept sprijin pentru a aprecia dacă se află în „casa spânzuratului” sau nu, adică dacă se află în prezența unor persoane care ar putea lua spusele sale drept afront sau chiar doar drept inadecvate în raport cu istoria lor, recentă sau mai veche, ori nu.

⁴ Aici găsesc eu slăbiciunea teoriei lui Grice: nu poate trece drept maximă ceva ce poate fi depășit de altceva, fie chiar și de o altă maximă. Nimic nu poate fi peste o maximă!

De asemenea, raportarea la moment, la timp, este de importanță evidentă și trebuie luată în seamă. Gândind astfel, enunțiatorul poate alege momentul propice inițierii cu cele mai bune șanse a discursului pe care-l are în vedere. Fără îndoială, nu întotdeauna bătăutul fierului cât e cald se dovedește a fi alegerea optimă. Nu se cuvin adresate invitații la petrecerea de majorat în cadrul unei adunări funerare, după cum un profesor nu ar face figură bună dacă le-ar expune studenților ultimele sale teorii în timpul banchetului de sfârșit de ciclu de formare academică. Uneori, o constatare de ultim moment îl poate determina pe enunțiator să amâne lansarea discursului, ca să nu mai vorbim despre cazurile în care, oricât de bine își va fi pregătit discursul, vorbitorul renunță la a-l mai enunța pentru că ceva din context va fi făcut deja caducă intervenția pe care o avea în intenție. Dinamica contextelor cere o dinamică a orientării celui care intenționează să inițieze o instanță de comunicare, iar alegerea momentului este o parte din acest efort de orientare.

„Tonul face muzica”, auzim destul de des. Spusă ca atare, formula este cel mai adesea un reproș adresat cuiva care rostește ceva pe un ton nepotrivit. Dar ce înseamnă să ai tonul potrivit? Înseamnă să pui în acord tonul cu conținutul rostit, dar și cu intenția ta de comunicare și cu regulile de interacțiune socială ale fiecărui spațiu cultural dat. Cum lumea pare să adauge tonului și intensitatea vocii, reproșul amintit mai sus s-ar putea referi (și) la aceasta din urmă. Așadar, pare important să ai chiar un antrenament al vocii și un control al modului de rostire a enunțurilor, pentru a evita inadecvarea tonului cu conținutul rostit, cu ceea ce se cuvine să spui cuiva anume și cu intenția de comunicare.

Un alt element care merită adus din nou în discuție este istoria comună a vorbitorului și a auditoriului său sau capacitatea vorbitorului de a-și construi rapid o reprezentare justă cu privire la auditoriu și la așteptările acestuia în ceea ce-l privește (metareprezentări). De exemplu, într-un grup de oameni înclinați să practice umorul – sub orice formă ar fi să aleagă ei să-l practice – o ineptie spusă pe un ton serios sau o apreciere spusă pe ton ironic ar fi decodate cu sensul anticipat de inițiatorul discursului și nimeni nu ar rămâne cu ideea că enunțiatorul ineptiei are o gândire obtuză sau că aprecierea lansată în discurs trebuie luată cu rol de laudă cu adevărat. Aceleași tipuri de abateri și le poate permite și un vorbitor aflat dinaintea unui auditoriu nou sau pe care nu-l frecventează des, dar pe care-l „simte” pregătit să decodeze în cheie potrivită spusele sale, în ciuda alegerii unui ton voit inadecvat. Desigur, șansele de a obține efectul dorit sunt mai mari dacă enunțiatorul și destinatarul au o istorie comună îndelungată, dar e riscant să credem că întotdeauna va fi așa.

Tema aleasă pentru a fi prinsă într-o intervenție discursivă poate proba capacitatea de adecvare socială a vorbitorului. Nu orice temă poate fi discutată cu oricine și nici în orice context (a se vedea și exemplul cu a vorbi despre funie în casa spânzuratului – *supra*). Fiul unui profesor nu-l va putea aborda pe acesta în timpul cursului pentru a-i transmite o solicitare din partea mamei, după cum nici invitații la o nuntă nu-i vor întreține pe miri cu povești despre greutățile lor

financiare. Sunt situații de comunicare cu un anumit specific, cel puțin în culturile de tip european, or acest specific presupune acceptarea unei anumite arii de teme care pot fi aduse în discuție. În exemplele folosite aici, găsim puse în evidență, în afară de chestiunea adecvării temei, și adecvarea la context, și adecvarea la construcția socială (statute, ierarhii, roluri).

Ce avem în cele de mai sus? Avem expresia unor mecanisme de reproducere pe care fiecare societate le folosește pentru a-și asigura identitatea, coerența în timp și, prin aceasta, consistența. Sunt mecanisme marcate cultural, iar una dintre explicațiile pentru această stare de lucruri este legată de specificitatea gândirii pe care o asigură fiecare limbă istorică, luată ca trăsătură fundamentală a oricărei comunități de cultură (care este, înainte de toate, o comunitate lingvistică).

Societățile își pun la punct sisteme de reguli, coduri, ritualuri și, mai ales, moduri particulare de utilizare a simbolurilor în crearea de semnificații. Formalisme de toate tipurile apar și se instituie ca reguli. Totul se leagă, rezistă, se perpetuează și chiar se întărește, până când apar...

... rebelii și revoluțiile

Adică până când se atinge un punct critic (*the tipping point*), când totul poate bascula, pentru simplul motiv că apare o voce care transformă în cunoaștere comună faptul că împăratul e gol. Ca și metafora din poveste, orice asemenea moment este semnalul de start al unei revoluții sau măcar semn al manifestărilor rebele, de moment, ale cuiva. Orice am face, nu putem să nu comunicăm, ne asigura Paul Watzlawick. Or, această stare de perpetuă interacțiune este greu de gestionat convenabil, ceea ce face să apară inadvertențe, greșeli, gafe, abateri de la ceea ce este trecut drept normă într-o comunitate dată.

O revoluție poate fi și schimbarea dramatică și bruscă a codurilor, a regulilor, a modului de viață dintr-o societate dată. Cei care provoacă revoluții o fac, de regulă, uzând de moduri de gândire deja profund inculcate în mentalul comun, aflate la nivelul mentalității (acolo unde funcționează stereotipurile de gândire și prejudecățile), acel nivel unde nimeni nu poate interveni pentru a schimba ceva. Ceea ce zace la nivelul mentalității nu este, cel mai adesea, motiv de mândrie pentru individul rațional, dar acesta poate ajunge să mascheze conținuturile gândirii de dinainte de gândire (cum le-a numit Malcolm Gladwell, în *Blink*) prin educarea comportamentului. Comportamentul – și cel lingvistic, nu doar cel nonverbal – este ceea ce individul pune în lume, ceea ce lasă el să fie perceput de către ceilalți, este totalitatea de manifestări sociale ale cuiva. Or, decât să lași să iasă la suprafață lucruri de care nu ești mândru, dar care sunt primele care izbucnesc din străfundurile mentalității la ivirea unui stimul, e mai simplu să înveți să-ți controlezi comportamentul. Asta înseamnă să înveți să te comporți în acord cu cerințele mediului în care trăiești și astfel să-ți duci viața în liniște, ajungând chiar să fii apreciat de cei din jur. Controlul comportamentului în

dauna manifestării nestăpânite a mentalității poate însemna că, atunci când apare câte un stimul în mediul înconjurător, va trebui să-ți reprimi pornirile naturale (bazate pe elementele de mentalitate menționate mai sus) și să promovezi un comportament conform cu așteptările celorlalți. Nu este întotdeauna ușor și doar educația și antrenamentul pot sprijini o performanță remarcabilă în această privință. E greu și pentru că – așa cum am mai spus – stereotipurile și prejudecățile, așa profund ascunse cum sunt dincolo de rațiune, sunt primele care tresar, ca răspuns la stimuli. Or, nefiind, în majoritatea cazurilor, în acord cu comportamentele sociale așteptate, aceste elemente sunt capabile să perturbe echilibrul social. Dar, un individ educat și care se antrenează permanent, atent și asiduu, în sensul atingerii adecvării în orice tip de interacțiune socială, poate înăbuși pe loc orice tentativă a elementelor mentalității de a ieși la suprafață. Comportamentul unui astfel de individ va fi perceput drept ireproșabil⁵. Pe de altă parte, nu putem nega posibilitatea de a vedea schimbându-se chiar și mentalitatea, dar vorbim în acest caz despre un proces lung și anevoios, bazat pe uitare și pe exercițiul susținut al unor realități noi. Mentalitatea se schimbă la distanță de cel puțin o generație în timp (în aprecierea unor autori, este nevoie de două generații până să se poată modifica elementele gândirii de dinainte de gândire).

Numai că declanșatorii de revoluții își aleg drept țintă înseși elementele din sfera mentalității – stereotipuri și prejudecăți – și și-i aleg drept victime pe aceia care vor fi ajunși deja la o stare de sufocare sub povara codurilor și a regulilor care normează comportamentul social. Atunci când aproape nimic din comportamentul considerat adecvat nu mai are legătură cu firescul, forța copleșitoare a acestuia din urmă poate rupe zăgazurile și atunci izbucnesc la suprafață comportamente deplasate față de normele acceptate, comportamente induse chiar de stereotipuri și de prejudecăți. Uneori, este nevoie doar de o minimă stimulare pentru ca regulile să fie abolite și să se instaleze bucuria frenetică a comportamentului natural.

Să luăm un exemplu: corectitudinea politică în exprimarea verbală. Instalată ca sumă de reguli menită să elimine din expresie construcțiile care ar putea fi ofensatoare pentru unele categorii de persoane, corectitudinea politică devine – încet, încet – opresivă pentru cei care au o pornire naturală către expresia liberă a gândurilor, a ideilor, a sentimentelor și care au crescut în ambianțe indiferente la posibilitatea de a instaura stereotipuri sau prejudecăți în gândirea de dinainte de gândire a comunității lingvistice respective. Pe măsură ce crește gradul lor de educație, acești indivizi vor ceda imperativului social al adecvării, își vor înfrâna pornirile naturale și vor avea comportamente lingvistice în acord cu standardele general acceptate (care, de fapt, sunt impuse în orice societate de către o minoritate).

⁵ Malcolm Gladwell descrie și cum a probat el, cu sprijinul unui produs *software*, că mascarea stereotipurilor și a prejudecăților nu ajunge să fie perfectă nici chiar în cazul unui individ educat și care, în plus, se știe observat; ceea ce ceilalți nu vor remarca va fi totuși surprins de computer și, deci, un individ care este perceput ca având un comportament ireproșabil ajunge să fie „trădat” de computer, care îi scoate la suprafață porniri încă imperfecte (Gladwell 2005).

Această stare de lucruri induce tensiuni în individul care se găsește prea des în situația de a-și refuza pornirile naturale, de a alege conștient să nu spună anumite lucruri sau să spună unele lucruri doar în anumite feluri, altfel spus, în situația de a se autocenzura. Dacă tensiunea aceasta este produsă într-o masă mare de indivizi și situația durează îndeajuns de mult timp, se atinge punctul critic, echilibrul se frânge și starea de lucruri se poate transforma în revoluție. De la supape de eșapament la adevărate revoluții în politică (a se vedea popularitatea lui Donald Trump din timpul campaniei prezidențiale din 2016 și faptul că a și câștigat alegerile prezidențiale din SUA tocmai pentru că a ales să se abată permanent de la corectitudinea politică), efectele ținerii sub tensiune a liberei exprimări sunt lesne observabile în lumea de azi. Tensiunea despre care este vorba aici nu este atât între cei care impun coduri și cei educați să le respecte, cât mai degrabă între efortul personal al individului de a se păstra în limitele unui comportament (lingvistic, în cadrul discuției de față) adecvat standardelor societății în care trăiește și presiunea mentalității sale. Rămânem tributari toată viața (sau aproape toată viața) deprinderilor din vremea celor șapte ani de-acasă, acelor învățăminte acumulate mai mult din cele nespuse decât din cele spuse explicit, descoperirii și apoi imitării comportamentelor figurilor dominante din primii ani de viață. Pe aceste baze se construiește opoziția dintre „așa da” și „așa nu” (această a doua formulă fiind expresia de mai târziu a autocenzurii). În timp, prin educație, aflăm că unele precepte dobândite la începutul vieții nu sunt acceptate în societate și că ceea ce ni se pare firesc (pentru că face parte din chiar natura noastră, fără să știm nici măcar cum și de ce) nu se potrivește cu standardele din comunitatea în care trăim. Soluția, pentru individul educat, va fi tot autocenzura: indiferent de ce-i vine să spună sau să facă, el va alege să spună sau să facă doar ceea ce se cuvine. Sunt șanse ca, practicând autocenzura, individul să ajungă să facă stereotipurile și prejudecățile cu care s-a ales în copilărie să fie tot mai palide și el să aibă un comportament în acord cu propria-i mentalitate. Mecanismele care fac posibilă această transformare sunt complexe și țin în mare măsură de presiunea culturală a mediului social respectiv. Eroarea de abordare cel mai des întâlnită în cazul celor preocupați de educarea în spiritul corectitudinii politice este aceea de a ignora imensa inerție a mentalității, care face ca aceasta să se modifice în ani, ba chiar, așa cum am mai spus, în generații⁶. Condițiile de mediu social-cultural sunt determinante pentru asemenea transformări. Un caz ce poate sta drept contraexemplu în acest sens ar putea fi schimbarea de mentalitate destul de rapidă în America anilor '60, în condițiile culturii „flower power”: segregacionismul a pierdut teren, drepturile femeilor au încetat să mai fie subiect de dispută (egalitatea dintre sexe apărea acum ca naturală pentru toți), leadership-ul nu mai avea de-a face cu sistemul.

⁶ Nu încetează să mă uimească personaje prezentate drept specialiști în psihologie socială care apar la diferite televiziuni și propun drept cale de îndreptare a societății schimbarea *mai întâi* a mentalității. E absurd! Mentalitatea e ultima care se schimbă și uneori cei de-acum nu mai sunt de față să vadă schimbarea.

În interiorul mișcării, nu mai conta culoarea pielii atunci când era vorba despre valoare (un american de origine irlandeză nu ezita să-l adore pe Jimmy Hendrix, de exemplu, iar disputa dintre cântăreții albi, negri și latino nu avea în vedere decât valoarea muzicii produse de oricare dintre ei). Eliberarea sexuală scotea din discuție inegalitatea dintre sexe, cel puțin din punctul de vedere al relațiilor intime, iar negarea căsătoriei – ca parte a instituțiilor sistemului – făcea caducă chiar și discutarea rolurilor partenerilor în cadrul cuplului. În anii aceia, în America și nu numai, o filosofie de viață a reușit să schimbe mentalitatea unei importante părți a populației, chiar dacă fenomenul a durat, cu totul, un pic mai mult de un deceniu. Interesant ar fi de remarcat, însă, că schimbările acestea de mentalitate nu au antrenat și schimbări în plan lingvistic sau, cel puțin, nu schimbări evidente, la nivelul lexicului. O privire mai atentă ar scoate în evidență, totuși, schimbări în plan semantic, cum ar fi, de exemplu, faptul că termenul „negru” nu mai avea nici conotații negative, nici semnificații înjosoare, marcând superioritatea celui care ar fi folosit cuvântul pentru a desemna un individ de culoare (cum li s-a spus o vreme), respectiv un american de origine africană (cum cere codul corectitudinii politice de azi). „Negru” era un simplu descriptor și era folosit doar atunci când era absolut necesar să se facă distincția între un alb și un negru sau un negru și un reprezentant al oricărei alte rase (galben, de pildă). O constatare precum „Albii îl au pe Eric Clapton, negrii îl au pe Jimmy Hendrix, iar populația latino îl are pe Santana” nu avea nimic rasist în ea. Era pur și simplu o constatare. Era vorba despre trei mari chitariști care parcă se nimeriseră să fie contemporani și care păreau să reprezinte, echilibrat, cele mai importante comunități etnice ale Americii recunoscute ca având talent muzical deosebit. Dacă Hendrix, Clapton și Santana erau la fel de buni, pentru a-i deosebi trebuia să spui „cel mai bun chitarist negru”, „cel mai bun chitarist alb”, „cel mai bun chitarist latino”. Discriminarea este, într-adevăr, marcată prin opoziția termenilor referitori la culoarea pielii, dar ea nu are decât rol strict practic și nu introduce nicio discriminare rasială (care ar presupune și o ierarhie a raselor). Cufundați în atmosfera de toleranță neimpusă de nimeni, oamenii acelor vremuri ajunseseră să nu mai funcționeze pe baza stereotipurilor și a prejudecăților rasiste (atât de prezente în America anilor '50–'60) și acest lucru se vedea la nivelul semnificației pe care o atribuiau unor termeni din limbaj.

Stricăciunea a venit mai târziu, când o minoritate cu putere instituțională a trecut la normarea exprimării și a pus bazele a ceea ce cunoaștem astăzi drept corectitudine politică. Ca orice practică ce ignoră firescul, și impunerea normelor corectitudinii politice a produs modificări doar la nivelul comportamentului lingvistic și nu are șanse mari să producă schimbări și la nivelul mentalității sau măcar nu curând. Mentalitatea este naturalul, în vreme ce comportamentul este artificial. Ceea ce este natural rezistă; ceea ce este artificial are existență slab fundamentată și, deci, incertă. Standardele corectitudinii politice sunt o bază fragilă când vorbim despre o populație cu educație modestă și cu începuturi incerte ca formare în cadrul familiei. Ajunge un stimul precum „împăratul e gol” și toată

această populație se bucură să se întoarcă la afișarea stereotipurilor și a prejudecăților pe care le-a înăbușit parcă prea mult timp. Apariția normelor de exprimare impuse de la Bruxelles, de pildă, a avut drept efect imediat o înstrăinare a unei vaste părți a populației europene față de scopurile declarate de inițiatori.

Exemplul limbajului politic corect este unul extrem și l-am ales tocmai din acest motiv⁷. Măsurile normativ-educative pot produce schimbări la nivel comportamental, dar, pentru a produce schimbări la nivelul mentalității, abordările bazate pe raportarea la valori împărtășite este mai eficientă. Întorcându-ne la chestiunea educației întru autocenzură în comunicarea verbală, putem spune că simplele norme introduse pe baza unor raționamente sociale își fac efectul la nivel comportamental, aducând totodată riscul de a crea în anumiți indivizi o stare de frustrare pe motiv că li se refuză expresia liberă. Rezistă bine cei educați sau extrem de motivați și cu autocontrol perfect. În cazul celorlalți, apar măcar scăpări (vestitele gafe), dacă nu și abateri asumate, pe motiv că numai părăsind standardele corectitudinii politice (sau orice alte norme impuse) se pot exprima deplin.

Altminteri, autocenzura – văzută ca bună-cuviință, ca adecvare socială – este deprinsă de la cele mai fragede vârste, își amendează lista de repere pe tot parcursul vieții individului și este ceea ce-i asigură acestuia incluziune socială fără cutremure. Este o practică necesară și pentru individ, și pentru societate. Atenția la binele public – adesea evocată de Profesorul Dumistrăcel, citând din Eugeniu Coșeriu – este o marcă a responsabilității sociale a participantului la o instanță de comunicare. Dusă, însă, dincolo de un anumit punct, autocenzura devine generatoare de tensiune internă, ceea ce-l transformă pe individ în pradă ușoară pentru revoluționari, dacă nu-l transformă direct în revoluționar. Este de remarcat faptul că granița dintre stabilitatea culturală și socială dată de asumarea de către indivizi a unei necesare autocenzuri și starea de instabilitate de dincolo de punctul critic al rezistenței individului la limitări exterioare în expresie (adică a libertății sale) este foarte fină. Comunitățile pun însă la punct și adevărate sisteme de recompensare a comportamentului considerat adecvat, ceea ce face ca indivizii care se înscriu în tiparele asignate statutului pe care-l revendică să aibă cele mai bune șanse de reușită (vorbim din nou despre comportament atât verbal, cât și

⁷ Am văzut apărând dicționare de traducere a expresiilor din limbajul obișnuit în expresii aparținând limbajului corectitudinii politice (unde găsim, de pildă, pentru „pitic” – considerat jignitor – expresia „individ provocat pe verticală”) sau concursuri anuale de definire a unor termeni din limbajul politic corect. În 2016, o universitate americană a lansat concursul pentru cea mai bună definiție a înșuși termenului de „corectitudine politică”, iar câștigătoare a fost o doamnă, medic stomatolog, care a definit corectitudinea politică în maniera cea mai incorect politică (<https://fellowshipoftheminds.com/2010/10/01/best-definition-of-political-correctness/>): „Political correctness is a doctrine, fostered by a delusional, illogical minority, and rapidly promoted by an unscrupulous mainstream media, which holds forth the proposition that it is entirely possible to pick up a piece of turd by the clean end” (Corectitudinea politică este o doctrină produsă de o minoritate ilogică și care pierde contactul cu realitatea, doctrină promovată repede de o presă iresponsabilă și care propune ideea că se poate apuca o grămăjoară de excremente de partea ei curată, trad. n.).

nonverbal): cercetătorul căruia nu i-a reușit o experiență în laborator își va exprima dezamăgirea și frustrarea spunând doar că-i pare rău și va lăsa înjurăturile pentru (eternii) birjari, care, la rândul lor, dacă ar avea dificultăți la înhămat caii, bine ar face să înjure copios, pentru a nu-i dezamăgi pe cei din jur – tot birjari sau asimilabili –, înșelându-le așteptările.

BIBLIOGRAFIE

- Dumistrăcel *et al.* 2013 = Stelian Dumistrăcel, Dan S. Stoica, Irina Dumistrăcel, *Barrières linguistiques, notamment au niveau terminologique, dans des domaines de communication à grand impact socio-culturel. Approche pragmatolinguistique*, în „Buletin științific”, nr. 8/2011, Actes de la Conférence Internationale *La formation en terminologie*, 3–4 novembre 2011, București, Editura ASE, p. 392–411.
- Gladwell 2005 = Malcolm Gladwell, *Blink. The power of thinking without thinking*, N.Y., Boston, Back Bay Books, Little, Brown and Company.
- Goffman 1974 = Erving Goffman, *Les rites d'interaction*, Paris, Minuit (orig. engl. *Interaction Ritual*, 1967).
- Grice 1989 = Paul Grice, *Logic and conversation*, în idem, *Studies in the Way of Words*, Cambridge, MA, Harvard U.P., p. 22–40.

SELF CENSORSHIP: A LESS COMMON APPROACH

ABSTRACT

Usually, researches on self censorship refer to what it was in oppressing regimes like communism: a tricky way to force writers to comply with the regime by avoiding saying anything against its politics. It was known to be worse than the official censorship itself. The present study tries to change the angle by proposing to see in self censorship merely a way to cope with the society, a way to behave as a well educated and polite person, while avoiding any exaggeration. Adequate behavior discussed is not only verbal, but also nonverbal.

Keywords: *self censorship, adequacy, politeness, decency, political correctness, mentality.*